

קבלת שכר שבת לכתחילה

הרב ברוך ויינטרוב

- א. שורשו של איסור שכר שבת
- ב. היחס בין איסור שכר שבת לגזירת מקח וממכר
- ג. גוף האיסור
- ד. היתר ההבלעה
- ה. הערמה ומרמה
- ו. הבלעת שכר שבת – הערמה או מרמה
- ז. הבלעת שכר שבת – חשש עבירה
- ח. הבלעת שכר שבת – תכלית האיסור
- ט. שבתון – מחלוקת הרמב"ן ורש"י הירש

שאלה: האם מותר לכתחילה לעבוד בשבת במלאכה שלא כרוך בה חילול שבת, כגון מלצרות, כאשר השכר ניתן בהבלעה על פי דין?

א. שורשו של איסור שכר שבת

מצינו בגמרא בבא מציעא (נח, א) :

השוכר את הפועל לשמור את הפרה, לשמור את התינוק, לשמור את הזרעים - אין נותנים לו שכר שבת, לפיכך אין אחריות שבת עליו. היה שכיר שבת, שכיר חדש, שכיר שנה, שכיר שבוע - נותנין לו שכר שבת, לפיכך אחריות שבת עליו.

שערים לגמרא

מבואר אם כן בגמרא שאין נותנים שכר על שבת בפני עצמה. מפירושו של רש"י עולים שני נימוקים לאיסור זה: במשנה בכתובות (ה, ז) נאמר כי בעל המורד על אשתו מוסיפים על כתובתה סכום מסוים עבור כל יום. הגמרא שם בדף סד מביאה את דברי שמואל שמבאר כי אין מוסיפים עבור השבתות, כיוון ש"מחזי כשכר שבת". ומבאר שם רש"י: 'שמשתכר בשבת גזירה משום מקח וממכר ושכירות', ואילו מקח ושכירות עצמם מבאר רש"י בביצה (לז, א) שנאסרו: 'מן המקרא (ישעיה נח, יג) דכתיב: ממצוא חפצך ודבר דבר, אי נמי מקח וממכר אתי לידי כתיבה שטרי מכירה'. מכאן, שאת שורשו של איסור שכר שבת ניתן להבין או כיונק מאיסור 'מצוא חפצך' או מהחשש שמא יכתוב.

יש מן האחרונים שלא הזכירו אלא את הטעם שמא יכתוב, כגון בשולחן ערוך הרב (שו, יא): 'אין איסורו אלא משום גזירת שכירות בשבת שהיא עצמה אינה אסורה אלא משום גזרה שמא יכתוב'. לעומתם, הרמב"ם פותח את פרק כד של הלכות שבת כך: 'יש דברים שהן אסורין בשבת אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאין לידי מלאכה, ומפני מה נאסרו משום שנאמר אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי ונאמר וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר' ושם בהלכה ח' הוא מציין כי נאסר על אדם להשכיר עצמו בשבת. מבואר מדברי הרמב"ם כי להשתכר ולהרויח בשבת אסור משום 'מצוא חפצך', והגזירה שמא יכתוב לא הוזכרה כלל.

אלא שיש לעיין האם אכן שווים דברי הרמב"ם לביאורו הראשון של רש"י במסכת ביצה, שכן יש מקום לבעל הדין לטעון כי לדעת רש"י איסור שכר בשבת הוא גזירה משום מקח וממכר, ומקח וממכר עצמו הוא 'מצוא חפצך', בעוד שלדעת הרמב"ם שכר שבת הוא גופא איסור 'מצוא חפצך'. שאלה זו – האם לראות את איסור שכר שבת כגזירה חדשה חוץ מאיסור מקח וממכר, יכולה להבחן באמצעות עיון בדברי הפוסקים לגבי השכרות לדבר מצוה.

ב. היחס בין איסור שכר שבת לגזירת מקח וממכר

כבר הראשונים דנו בהיתר להשכר בשבת לדבר מצוה, כגון לחזנות ולתקיעה בשופר, ובמדרכי (כתובות, קפט) הביא בקצרה מחלוקת בנושא:

פסק הרב ר' ברוך מכאן יש לי חשש על החזנים שמשכירים אותם להתפלל בשבת והרב ר' שמואל [*בני] אומר דאין איסור דהא נותנין לו שכר לקיים המצוה להתפלל.
וכתב הבית יוסף (או"ח שו,ה):

ואיני מבין דברי ה"ר שמואל דסוף סוף שכר שבת הם נוטלים.
כלומר, כיוון שמדובר באיסור, כיצד יתכן שנתיר אותו עבור קיום מצוה?
בלבוש (שם, סעיף ה) ביאר היטב דעתו של ר' שמואל:

ויש אומרים כיון דלמצוה שוכרים אותם מותר, דלא העמידו דבריהם במקום מצוה והוי בכלל חפצי שמים.

היתר זה מבוסס, כמובן, על ההנחה שיסוד האיסור הוא 'מצוה חפצך' - 'הא חפצי שמים מותרים' (שבת קנ, א). ולפי זה מחלוקת ר' ברוך ור' שמואל נוגעת לחקירתנו דלעיל, האם שורש איסור שכר שבת הוא משום מצוה חפצך, או גזירה שמא יכתוב.

אמנם, בבית יוסף ניסה להציע היתר, אף על פי ההבנה ששכר שבת נאסר משום שמא יכתוב. בסימן שו הוא כתב בקצרה:

ואפשר דהכי קאמר שדבר זה אינו אסור אלא מדרבנן ובמקום מצוה לא העמידו דבריהם.

הסבר זה קשה מאד לקבלו בפני עצמו כמובן, שהרי אין ההיתר נצרך לעצם קיום המצוה, ועוד, שמה שמצינו שלא העמידו חכמים דבריהם הוא בדרך כלל במקום כרת¹. ואמנם, בסימן תקפה מרחיב הבית יוסף דבריו:

דהא מקח וממכר גופיה לא מיתסר אלא מדרבנן והיכי גזרינן במורד דאוסופי מוספא אטו מקח וממכר ה"ל גזירה לגזירה אלא ודאי לית ביה איסורא כלל אפילו מדרבנן... וזהו דעת ה"ר שמואל שכתב דאין איסור

¹ עיין אנציקלופדיה תלמודית ערך 'העמידו דבריהם'.

שערים לגמרא

דהא נותנים שכר לקיים המצות כלומר כיון דאין איסור בדבר כלל אלא חששא בעלמא כיון דלקיים המצות הוא שרי.

כלומר, באם מבינים את איסור מקח וממכר כגזירה, ואת הפעולה בשבת עבור שכר כאסורה משום מקח וממכר, הרי שהאיסור על פעולה זו הוא גזירה לגזירה, וגזירה לגזירה לא גזרינן. נמצאנו למדים שאין כאן אלא מעין הנהגה טובה שיש לחוש לה לכתחילה ולא איסור כלל.

אמנם, הסבר זה נראה מוקשה משתי סוגיות:

א. מלשון סוגית הגמרא בבבא מציעא (נה, א) אותה ציטטנו בראש המאמר – 'אין נותנים לו שכר שבת, לפיכך אין אחריות שבת עליו'. משמע שאין זו רק עצה טובה אלא עיקר הדין שאין לשלם לו, ולכן גם הוא נפטר מאחריות על יום השבת.

ב. במשנה בכיצה (ה, ב) אנו מוצאים רשימת מצוות שנאסרה עשייתן ביום טוב ושבת משום שבות – 'ואלו הן משום מצוה: לא מקדישין, ולא מעריכין, ולא מחרימין, ולא מגביהין תרומה ומעשר'. ומבארת הגמרא (שם לו, א) כי טעם האיסור הוא 'גזרה משום מקח וממכר'. על גמרא זו גופא הציע רש"י כי מקח וממכר לא נאסר אלא משום שמא יכתוב. מפורש ראינו, אם כן, שאף שמקח וממכר נאסר משום שמא יכתוב, וכל מעשים אלו נאסרו כגזרה משום מקח וממכר, מכל מקום לא הועילה המצווה שבהם להתירם. כל זאת, כאשר מעשים אלו עצמם הם מצוה; קל וחומר בנידון דידן שאין ההשתכרות על החזנות מצוה, אלא שהחזנות היא המצווה.

ומה שהעיר הבית יוסף שמדובר בגזירה לגזירה, הרי כבר התייחס לכך רש"י בכיצה (שם) וכתב: 'כולה חדא גזירה היא'. ובאמת מצד הסברא כל הפעולות הנ"ל מהוות פעולות ממוניות, וכן הדבר לגבי מלאכת הפועל, וכולהו חדא גזירה על פעולות ממוניות בשבת.

סיכומו של דבר – מסתבר כי אין כוונת רש"י בכתובות לומר שאיסור שכר שבת הוא גזירה נפרדת אטו איסור מקח וממכר, אלא שהוא גופו חלק מאיסור מקח וממכר, והרי הוא איסור גמור. אף היתרו של ר' שמואל מבוסס לא על כך

שאינן איסור דרבנן על שכר שבת, אלא על כך שהאיסור הוא משום 'מצוא חפצך' ואינו חל על חפצי שמים².

נמצאנו למדים, אם כן, ששתי הבנות יסוד עומדות בפנינו בכיבוד איסור שכר שבת – 'מצוא חפצך' או גזירה שמא יכתוב. לשתי הבנות אלו ישנה נפקא מינה גדולה בהבנת גופו של האיסור. על מנת לעמוד על החילוק, נעיין בשאלה שנידונה בראשונים – האם יש לאסור גם השכרת חפצים בשבת משום 'שכר שבת'.

ג. גוף האיסור

איתא בגמרא שבת יט, א:

תנו רבנן: לא ישכיר אדם כליו לנכרי בערב שבת, ברביעי ובחמישי מותר. כיוצא בו, אין משלחין איגרות ביד נכרי בערב שבת, ברביעי ובחמישי מותר.

בתוספות שם כתבו שברייטא זו היא אליבא דבית הלל, שכן אליבא דבית שמאי המחייבים שביתת כלים, לא ניתן להתיר את השכרת הכלים גם ברביעי ובחמישי. האיסור, לדעתם, הוא מפני שנראה כנוטל שכר שבת; אמנם, אם השכיר ברביעי וחמישי כבר אין ניכר שזה כשכר שבת.

הרשב"א והריטב"א על אתר מעירים כי הרי"ף השמיט לגמרי את הברייתא, ונראה שהוא אכן הבין שהברייתא הולכת בשיטת בית שמאי, אך תמהו על זה שאם כן מדוע ברביעי וחמישי מותר.

² וכן משמע מלשונו כפי שמובאת בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג ד (דפוס פראג), תתסז. אמנם יש לעיין, לדעת ר' שמואל, מדוע אסרו להקדיש ולהעריך וכו', שכולם חפצי שמיים הם. ועל כרחנו נאמר, שלדעתו שני דינים ישנם באיסור מקח וממכר – דין אחד של מצוא חפצך ודין שני של שמא יכתוב. אמנם, חשש הכתיבה קיים דווקא בפעולות שהן ממוניות במהותן, ופועל העובד למשכורתו, שאין בעבודתו משום חשש כתיבה בפני עצמה, לא מתנגש בחשש שמא יכתוב אלא רק באיסור 'מצוא חפצך', וחפצי שמיים מותרים.

עוד יש להקשות, לשיטתו, מדוע המתורגמנין אינן רואים ברכה משכרן בשבת (פסחים נ, ב). ונראה לי שכיוון שמדובר בלימוד תורה שעליו אסור ליטול שכר, אין הם יכולים ליטול שכר עבור עשיית המצוה אלא רק עבור ביטול זמנם (כתובות קה, ב). זאת בניגוד לחזנים, שאין מצותם אלא מדרבנן, ועליה מותר ליטול שכר (נדרים לז, א). מאחר וכך אין שכר המתורגמנים חשוב כניתן עבור 'חפצי שמים'. לפי הערה זו יש לעיין האם ניתן להשוות בין שכר חזנים לשכר תוקעים בשופר, ואכמ"ל.

שערים לגמרא

וביאר הגר"ח בחידושו על הש"ס שם, שהרי"ף מבין שמדובר בכלים שאין עושים בהם חילול שבת בפועל, כגון בגדים, ואם כן אין איסור בעצם ההשתמשות בהם בשבת. האיסור הוא על השכרתם של הכלים, ממש כשם שהאיסור אינו לשמור בשבת כי אם לשמור בשכר. במילים אחרות, עשייתם של הכלים דומה לעשייתו של הפועל השומר בשבת, ולדעת בית שמאי היא נאסרת מפני 'מצוא חפצך', שהרי גם כליו של אדם צריכים לשבות. ממילא נמצא שהשכר המתקבל עבור שכירות הכלים דומה לשכר שבת שנאסר, ונראה כנוטל שכר שבת; אמנם, אם השכיר ברביעי וחמישי כבר אין ניכר שזה שכר שבת – ובכך יש דמיון להיתר הבלעה.

לענייננו, אם אנו מבינים שיסוד שכר שבת הוא בגזירה שמא יכתוב, הרי שגם לדידן, דאזלינן בתר בית הלל, יש מקום להחמיר על כלים; אך אם יסוד האיסור הוא ב'מצוא חפצך', הרי שלדידן אין כל סברה לאסור השכרת כלים לגוי. והנה, הרמב"ם בהלכות שבת (ו, טז) פוסק:

מותר להשאיל כלים ולהשכירן לגוי ואף על פי שהוא עושה בהן מלאכה בשבת מפני שאין אנו מצווים על שביתת הכלים, אבל בהמתו ועבדו אסור מפני שאנו מצווין על שביתת בהמה ועבד.

כלומר, בניגוד לדברי התוספות שראינו לעיל, מהם עולה שעלינו לפסוק את הברייתא גם לדידן, הרמב"ם מתיר השכרת כלים לגוי גם ביום שישי.

נמצאנו למדים, שאם אנו אוהזים כי יסוד איסור שכר שבת הוא ב'מצוא חפצך', הרי שגופו של האיסור הוא בפעולה הנעשית עבור חפצי האדם; אמנם אם יסוד איסור שכר שבת הוא ב'שמא יכתוב', הרי שגוף האיסור הוא ברווח הממוני הנוצר בשבת, שלגביו יש חשש שמא יכתוב.

כעת, משהגדרנו את האפשרויות השונות להבנת גוף האיסור, יכולים אנו לנסות ולעמוד על גדרו של היתר הבלעה המוזכר בגמרא בבבא מציעא הנ"ל.

ד. היתר ההבלעה

כפי שראינו בראש המאמר, אותה הגמרא (בבא מציעא נח, א) המלמדת אותנו כי אין נותנים שכר שבת, היא המלמדת אותנו כי אם היה שכיר שבת, שכיר חודש או שכיר שנה, נותנים לו שכר שבת. ומבאר שם רש"י את סיבת ההיתר: "שנבלע בשכר שאר הימים, ואינו מפורש לשבת". יש לעיין כיצד מועיל היתר זה לפי כל אחת מהבנות האיסור אותן הצענו³. במבט ראשון, על פי ההבנה שגוף האיסור הוא בהרווחה הממונית, יסוד ההיתר ברור. כיוון שאין אנו רואים את הפעולה הנעשית בשבת כנושאת רווחים בפני עצמה, אלא בשילוב עם פעולות אחרות, לא ניתן לומר שזהו מעשה היוצר רווח. אמנם, לפי ההבנה שהאיסור הוא בגוף העשייה, קשה להבין כיצד הבלעת הרווחים שבו עם מעשים אחרים יועילו, שהרי סוף סוף דואג כאן האדם לצרכיו בשבת. אמנם, ייתכן שנוכל להבין את ההיתר אם נתבונן בדוגמא מהלכה בתחום שונה – איסור אכילה קודם תפילה.

בגמרא בברכות (י, ב) מובא אחד הנימוקים לאיסור אכילה קודם תפילה:

אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן אמר רבי יוסי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: כל האוכל ושותה ואחר כך מתפלל - עליו הכתוב אומר: ואותי השלכת אחרי גויך (מלכים א יד, ט), אל תקרי גויך אלא גאיך. אמר הקדוש ברוך הוא: לאחר שנתגאה זה - קבל עליו מלכות שמים.

מלשון האיסור עולה, כי הוא נובע מן ההתעסקות בצרכי האדם במקום בפניה להשם; מדובר אם כן באיסור דומה באופיו לאיסור 'מצוא חפצך' בשבת, אשר גם הוא נובע מההתעסקות בחפצי האדם.

הנה, אף לגבי איסור זה מצינו היתר מעין הבלעה, שלדעת חלק מהראשונים, כגון הרשב"א שם, מי שהתחיל לאכול בהיתר קודם זמן תפילה מותר להמשיך ולאכול. אף החולקים, כגון ברא"ש שם, אסרו מכח לימוד אחר, מהפסוק לא תאכלו על הדם. סברת ההיתר נראית, כי יש הפרש בין תחילת מעשה לבין המשכו; תחילת מעשה דורשת הפניה ממוקדת של תשומת הלב, בעוד

³ בשו"ת צמח צדק (ליובאוויטש) או"ח מט תלה את היתר ההבלעה בכך שאיסור שכר שבת הוא גזירה לגזירה, ולכן הקלו בו חכמים; ועיין לעיל מה שכתבנו בעניינתנו כנגד הבנה זו.

שערים לגמרא

המשכה של מצב קיים דורשת השקעת אנרגיה פחותה בהרבה. על כן, תחילת אכילה נחשבת כמעשה של גאווה, בעוד המשך מעשה קיים אינו נתפס כך.

ניתן אולי לטעון טענה מקבילה בעניינו. כאשר המעשה מוגבל לשבת בלבד, הוא נתפס כהתפנות מלאה לחפצי האדם, ובכך יש עבירה על איסור 'מצוא חפצך'; אך כאשר אין מדובר במעשה המצומצם לשבת, אלא מתפרס על פני תקופה רחבה שהשבת היא רק חלק ממנה, יש מקום לומר שאין מוקדשת לו אותה תשומת הלב, ועל כן אין הוא נחשב בגדר 'מצוא חפצך'⁴.

נפקא מינה מעניינת בין שני יסודות ההיתר אותם העלינו ניתן למצוא במחלוקת החיי אדם והמשנה ברורה האם מותר לבעל הבית לנכות את השכר עבור יום השבת במקרה בו העובד לא הגיע. החיי אדם (כלל ס סעיף ה) פסק שהדבר אסור:

מכל מקום אם מנכה לו כשלא ישמור לו בשבת, לא הוי בהבלעה.

אך המשנה ברורה (שו"ק יח) חלק עליו:

נראה דאפילו אם לא אירע בו הפסד אך שלא שמר ביום השבת יכול לנכות לו משכרו מידי דהוי אם לא שמר יום אחר.

בביאור הלכה שם הרחיב בטעמו:

וכי משום שינכה לו כשלא ישמור איזה יום יתחשב כשכיר יום? ובודאי כן הוא הדין דמי שהוא שכיר חודש או שבוע אם יחסר איזה יום מהפעולה יכול לנכות לו דהא קבל עליו לשמור חודש או שבוע שלם ואעפ"כ מקרי השכר שבת שלו בהבלעה כנ"ל ברור.

בביאור מחלוקת זו, נראה כי לדעת החיי אדם יסוד ההיתר בהבלעה הוא שאין רווח כספי הנוצר על ידי העבודה בשבת דווקא; ולכן לא ניתן לנכות משכרו של פועל על העדרותו מעבודת השבת. אמנם, לדעת המשנה ברורה נועדה ההבלעה להבליע את מלאכתו של הפועל ולא את חיובו הכספי, וכיוון שאכן המלאכה כולה – זו שבשבת וזו שמחוצה לה – נחשבת לאחת, אין כאן משום

⁴ ודוק, שלגבי השתכרות בשבת אין אנו דורשים שההשתכרות תתחיל דווקא קודם שבת; אמנם באכילה לא שייך לומר שימשיך לאכול עד אחר זמן תפילה, ולכן שם דברו רק על התחיל קודם. וראה גם מנחת שלמה חלק ב סימן לה אות ט, שדחה דברי השואל שם שרצה לחייב שההבלעה תהיה בין לפני ובין אחרי השבת.

קבלת שכר שבת לכתחילה

ממצוא חפצך, ואף אם בפועל ניתן להפריד את החיוב הכספי הנוצר מכל יום. משהבנו את שורש איסור השתכרות בשבת ואת יסוד היתר ההבלעה, ניגש לשאלה העיקרית – האם היתר השתכרות בשבת על ידי הבלעה הינו לכתחילה או בדיעבד?

ראשית נעיין בהגדרת המושג הערמה, מתי הערמה מותרת ומתי נאסרה, ולאחר מכן נראה כיצד עלינו להתייחס להבלעת שכר בשבת.

ה. הערמה ומרמה

הרמב"ם, בפירוש המשניות בתמורה ה, א, מחלק בין שני סוגי תחבולות הלכתיות:

התחבולה המותרת נקראת הערמה, ושאינה מותרת מרמה.

אמנם, פרשני המשנה האחרונים – התוספות יום טוב והתפארת ישראל – העירו כי מצינו גם הערמות אסורות, כמו למשל בלשון הברייתא בכיצה (יז, ב) לגבי מי שלא הניח עירוב תבשילין ביום טוב שחל בערב שבת:

מבשל הוא ליום טוב, ואם הותיר - הותיר לשבת, ובלבד שלא יערים.
ואם הערים – אסור.

וביאר בעל התפארת ישראל (תמורה שם, יכין אות א) שמרמה תמיד אסורה, ואילו הערמה פעמים שהיא אסורה ופעמים שהיא מותרת. ואף שכתבו הראשונים שאין להשוות בין ההערמות ודיניהן, ו"אין למדין דבר מדבר לעניין הערמה, כי לא כל הערמות שוות" (ריטב"א ותוספות רא"ש, שבת קלט, ב), מכל מקום נציע מה שנראה לעניות דעתנו לבאר חילוקים אלו.

עניינה של תחבולה הוא שהיא מנצלת את הפער הקיים שבין ההגדרה המשפטית-הלכתית לבין המציאות כפי שהיא בפועל. כך למשל, במשנת מערימים על הבכור, שהיא המשנה בתמורה עליה מוסבים דברי הרמב"ם, נאמר כי ניתן להערים על קדושת הבכור ולהפקיעה, על ידי הקדשתו לקרבן אחר עוד בהיותו ברחם אמו. כיוון שלדעת התנא אין ההגדרה ההלכתית של הבכור חלה אלא מעת שיצא מן הרחם, הרי שניתן להערים ולהקדיש את

הבכור, אף שמבחינה מציאותית ברור שמדובר בבהמה שבהמשך תהיה בכורה.

הערמה דומה היא ההערמה אותה הזכרנו לעיל, של המבשל ביום טוב ומגדיר את בישולו כבישול לצורך יום טוב, אך מבחינה מציאותית הוא מבשל כמות גדולה אשר תשאר לשבת. גם כאן, מדובר בניצול של הפער שבין ההגדרה ההלכתית לבין המציאות בפועל⁵. ההבדל שבין מרמה האסורה תמיד, לבין הערמה, שפעמים אסורה ופעמים מותרת, אם כן, הוא במידת הפער שבין ההגדרה ההלכתית לבין המציאות שבשטח. כאשר הפער גדול מדי, ההגדרה ההלכתית בטלה כ'רמאות', ואנו שבים לתפיסה המציאותית⁶. מאחר וכך, דבר זה אסור תמיד – מן הבחינה העקרונית. לעומת זאת, כאשר הפער אינו גדול מדי, ואינו מוביל לביטולה של ההגדרה ההלכתית, אזי מדובר בהערמה. הערמה זו מותרת באופן עקרוני, כפי שכתב הרמב"ם, אלא שלפעמים אסורה חכמים מסיבות צדדיות. נראה כי ישנן שתי סיבות צדדיות עיקריות שבשלן אסרו חכמים חלק מההערמות המותרות:

1. החשש שמא מתוך עשיית הדבר באופן של הערמה המותרת יבואו לידי עשייה באופן שאינו מותר. כך עולה למשל מן הגמרא בשבת קלט, ב, האוסרת הערמות מסוימות לאדם הרגיל ומתירה אותן רק לתלמיד החכם, כיון שהוא "לא אתי למיעבד לכתחילה". כלומר, כפי שמסביר רש"י "דהוא לא אתי למעבד לכתחילה להדיא בלא הערמה" – לאדם הרגיל נאסרה הערמה זו מתוך חשש שהיא תביא לידי עבירה ממש.
2. נימוק שני לאסור את ההערמה אינו מחמת חשש למעשה עבירה, אלא מחמת חשש לאי קיום מטרת המצווה. כלומר, כאשר ההערמה

⁵ כך סיכם זאת השופט מ' זילברג בספרו 'כך דרכו של תלמוד' (עמ' 31), בהתייחס לנישואים 'פיקטיביים' אותם ערך רבי טרפון בשנות הרעב על מנת להתיר לשלש מאות נשים לאכול בתרומה: "ההערמה על החוק היא: ניצול 'סרח העודף' של הנורמה המשפטית הרחבה על המטרה המיועדת שלה, כדי לקפל בתוכו אקטים ומאורעות שהם מעבר לתחומי המטרה היא. המטרה הראשונית של היתר תרומה לאשת כהן היא, כנראה בעליל, מניעת *separatio a mensa* בין בעל ואשתו. אך הנורמה גופה היא יותר רחבה: כל אשת כהן; ומן הפער הזה נהנית האשה הפיקטיבית, שאין לה 'שולחן משותף' עם בעלה. והוא הדין בפער שבין הפודה הנכרי של המעשר לבין הפודה המתנכר לו לצורך הפטור מן החומש. אף זה מנצל את היותה של ההעברה המשפטית-פורמלית על ההעברה הכלכלית".

⁶ כך, לדוגמה, במקרה של 'דין מרומה'. זהו מקרה בו הדין מזהה שכל הדרישות המשפטיות לחיוב התמלאו – ישנם שני עדים המעידים עדות שלא הוכחשה ולא הוזמה – ובכל זאת מן המציאות מסתבר לפטור; במקרה כזה אומרת הגמרא, צריך הדין להתרחק מ"דבר שקר" (שבועות ל, ב).

מאפשרת יצירת פער בין המציאות בפועל לבין המציאות ההלכתית, כך שרצון התורה – או חכמים – אינו מתקיים במציאות בפועל, יש מקום לאסור את ההערמה. כך למשל, בקשר להערמה על עירוב תבשילים אשר ראינו לעיל כי נאסרה על ידי הגמרא בביצה, מסביר הרמב"ם את סיבת האיסור (הלכות יום טוב ו, י): "שאם תתיר למערים, נמצאו הכל מערימין וישתקע שם עירובי תבשילין".

ישנן הערמות שנחלקו ראשונים האם יש לאסרן משום הסיבה הראשונה או השנייה, ולמחלוקת זו נפקא מינות ניכרות. כך לדוגמא, התוספתא בפסחים (ב, יב), על פי גרסת בעל הלכות גדולות (הלכות פסח, פרק כל שעה) מסייגת את היתר מכירת חמץ קודם הפסח ולקחתו בחזרה לאחריו - "ובלבד שלא יערים". הבית יוסף הבין שהכוונה שלא יעשה את המכירה על תנאי, והחשש הוא שמא לא יתקיים התנאי ותבטל המכירה למפרע – וזה איסור מן הטעם הראשון שהבאנו לעיל, מחשש שיבואו לפגוע בעבירה דאורייתא. אמנם, הריטב"א (פסחים כא, א) הבין שההערמה אסורה היא כאשר עושה זאת כל השנים – כלומר כאשר מתבטלת מטרת התורה שתתקיים מצות תשבתו, וכפי הטעם השני.

לאור כל זה, נבוא כעת לדון בהיתר ההבלעה. אף כאן ישנו פער בין המציאות בפועל, שהיא עבודת אדם עבור שכר בשבת, לבין המציאות ההלכתית, שרואה את העבודה, או את התשלום, כנבלעים בימי החול⁷ – ואם כן יש לדון בו בשני המישורים אותם בחנו לעיל: ראשית, האם לפנינו ערמה או מירמה, ושנית, אף אם מדובר בהערמה המותרת מבחינה עקרונית, האם יש לאסרה מצד חשש פגיעה באיסור או מצד ביטול מטרת ההלכה.

⁷ עד כדי כך שנוסח הברייתא הוא "שכיר חדש, שכיר שנה, שכיר שבוע - נותנין לו שכר שבת", ואף שכל מטרת ההבלעה הוא שלא יהיה הדבר מוגדר כ'שכר שבת'! לפנינו אם כן פער בין ההגדרה ההלכתית, שאינה רואה בשכר כשכר שבת אלא כשכר חדש, שנה ושבוע, למציאותית – בה אכן מדובר בשכר שבת.

ו. היתר הבלעת שכר שבת – הערמה או מרמה

כפי שראינו, הערמה נעשית למרמה כאשר הנתונים בשטח מתרחקים מן המציאות ההלכתית עד כדי ביטולה של זו האחרונה. כמובן, לא ניתן לתת כללים מקיפים להגדרת התרחשות זו, אלא יש לבחון כל מושג הלכתי בפני עצמו, ולעיין מה יביא לידי ביטולו.

הנה לגבי הבלעה בשכר שבת מצינו שפעמים היא הערמה המותרת, ופעמים היא נעשית למרמה ואסורה. כבר ראינו לעיל את דברי הגמרא בכתובות סד, המבארים כי איש שמרד באשתו נקנס בכל יום ויום, למעט בימי השבת, שכן מחזי כשכר שבת. התוספות (סד, ב ד"ה מיהזי) מקשים, שהרי לכאורה יש כאן הבלעה, שכן קנסו גדל בכל יום ויום. הם מתרצים שכיוון שכל יום מחושב בנפרד, ואם יחזור בו באמצע השבוע ישלם רק על חלק ממנו, אין זה נחשב להבלעה. כלומר, הטענה שבסופו של דבר הקנס הנוצר עומד כולו ביחד, וממילא השבתות נבלעות, אינו יכול לעמוד, כיוון שברור לחלוטין שכל יום מחייב בפני עצמו, ועל כן לא ניתן להגדיר את המציאות המשפטית כחייב יחיד על מכלול הימים.

בהקשר זה מעניין להעיר על שאלה ששאל הגרש"ז אויערבך. הגמרא בבא מציעא המתירה הבלעה בשכר שבת הזכירה שכיר שנה, חודש או שבת; השאלה האם ניתן להבליע גם בפרקי זמן קצרים יותר לא התעוררה בפירוש בראשונים, והמשנה ברורה (שו"ס"ק כא), בעקבות החיי אדם, פסק בפשטות שמספיקה הבלעה של כמה שעות בערב שבת ובמוצאי שבת. המנחת שלמה (ח"ב, לה) הסתפק בהלכה זו, "מניין להחיי אדם להקל גם בהבלעה קטנה של ערב שבת ומוצאי שבת", אך לא הכריע בה לקולא או לחומרא. נראה כי ספקו של הגרש"ז נובע מהחשש שמא הבלעת השכר במספר שעות העבודה שלפני ואחרי השבת נראית כחורגת מן ההערמה אל המרמה.

אמנם, במקומות בהם ההבלעה נעשית כראוי, ברור כי היא בגדר הערמה המותרת, וכפי שמפורש בגמרא בבבא מציעא; כעת לא נותר אלא לנסות ולברר את המישור השני – אף אם מדובר בהערמה מועילה באופן עקרוני, האם יש לאסרה מאחד משני הטעמים הנוספים אותם העלינו: חשש שיבואו לידי עבירה ומניעת הפגיעה במטרת ההלכה.

ז. היתר הבלעת שכר שבת – חשש עבירה

כיצד נדע מתי חוששים שמא יבואו מתוך הערמה לידי עבירה להדיא?

באמת, מצאנו שיש מן הראשונים שחששו בכל הערמה שהיא שמא יבואו לידי עבירה, והתירו משום כך את ההערמות דווקא לתלמידי חכמים, שידעו להזהר מפני מעשה העבירה. מקור דברים אלו בסוגיה אותה הבאנו לעיל בשבת (קל"ט, ב) לגבי הנחת סתימת החבית וכניסה למעבורת בשבת. פעולות אלו אסורות, אך לתלמיד חכם מותר להניח אוכל בחור החבית על מנת להחביא את האוכל, ונמצא החור נסתם, או להכנס למעבורת על מנת לישון בה, ונמצא הוא עובר את הנהר. מכך למד רבותיו של הראב"ה (חלק ג, הלכות יום טוב, תשל"ד) "דלא שרי הערמת שום איסור בעולם אלא לצורבא מרבנן שאינו פורץ גדר". אלא שדבריו מוקשים, שהרי בכמה הערמות מצינו להדיא שמותרות לכל אדם, וכמו משנה מפורשת במעשר שני (ד, ד): "מערימין על מעשר שני, כיצד אומר אדם לבנו ולבתו הגדולים לעבדו ולשפחתו העברים הילך מעות אלו ופדה לך מעשר שני", וקשה לדחוק ולומר שאין הכוונה אלא לתלמידי חכמים, שהרי מעורבים כאן עבד ושפחה.

נראה לומר, שאף פוסקים אלו לא נתכוונו אלא לאותו סוג של הערמה התלוי לגמרי בכוונת הלב, כמו אותן הערמות עליהן מדובר בשבת קל"ט, ב – האם כוונת האדם לסתום את החור או להצניע את האוכל, וכן האם כוונתו לישון במעבורת או לשוט בה. במצב זה יש חשש \ כוונת היתר אלא מעשה המתיר, כגון במעשר שני שיש בו פדיון בפועל על ידי העבד והשפחה, אין לחשוש שיבואו לידי טעות. וכן מפורש באותה סוגיה (שם), שלאדם הרגיל מותר להערים דווקא ב'מוכחא מילתא', עיי"ש. לאור זאת, במקרה דנן, שיש מעשה המתיר בפועל של עבודה בימי החול, אין חוששים שמא יבוא לידי מעשה שבת בלבד, ועל כן מתירה הגמרא בכבא מציעא (נח, ב) את ההבלעה בשכר שבת לכולי עלמא, ואף לשיטת רבותיו של הראב"ה.

ח. היתר הבלעת שכר שבת – תכלית האיסור

אמנם, שאלה כבדה יותר היא זו הנוגעת לטעם השני בשלו אסרו חז"ל חלק מן ההערמות – שכן יש בהן משום פגיעה בתכלית הדין, אף אם לא בו עצמו. האם כך הדבר גם לגבי היתר שכר שבת על ידי הבלעה?

ניעזר לצורך כך בניחויה של מחלוקת מעניינת בין האחרונים. הבכור שור בחידושו על מסכת פסחים דף כא, ב טען כי אין הערמה מועילה אלא באיסורים דרבנן. טענה זו הוא תמך על הסוגיה בשבת (קלט, ב) אותה כבר הזכרנו לעיל, הדנה בהערמה כגון כנסה למעבורת בשבת על מנת לישון בה, מתוך כוונה שהמעבורת תשיט אותו בשבת. רב אשי הסביר מדוע הדבר מותר:

“הערמה קאמרת? – הערמה בדרבנן היא, וצורבא מרבנן לא אתי למיעבד לכתחילה”

מדברי רב אשי משמע שהערמה מותרת רק באיסורי דרבנן, ועל כך הסתמך הבכור שור⁸. לעומתו, החתם סופר (או"ח סב) הוכיח מראיות רבות שיש הערמה שנאסרו אף בדרבנן, ולעומת זאת יש הערמות שהותרו אף באיסורי תורה. נראה, אם כן, שיש להסביר את דברי רב אשי באופן שונה. החילוק בין דאורייתא לדרבנן כוונתו להציע חילוק בין דיני דאורייתא שתכליתם בדרך כלל השגת מטרה מסוימת במציאות, לדיני דרבנן שנקבעו על ידי חכמים פעמים רבות על מנת להשיג מטרת הלכתית, בעיקר למנוע עבירה על איסורי דאורייתא. ממילא, הערמה באיסורי דאורייתא עלולה פעמים רבות להביא לידי ביטול התכלית, שכן התכלית ממוקדת במציאות ולא במישור ההלכתי, בעוד הערמה באיסורי דרבנן, כל עוד אינה מביאה לאותה התוצאה המשפטית האסורה, אין בה משום ביטול המטרה⁹.

⁸ ראה גם רש"י על אתר "הך הערמה לאו באיסורא דאורייתא הוא אלא באיסורא דרבנן, דאי נמי עביד ממש בלא הערמה - אדרבנן הוא דעבר".

⁹ באם אנו מקבלים את דבריו של בעל 'נתיבות המשפט' (רלד, ג), כי איסורי תורה הם איסורי חפצא, כלומר איסורים בעלי מציאות בפועל, בעוד איסורי דרבנן הם איסורי גברא, כלומר איסורים משפטיים בלבד, הרי שחילוק זה הוא אפילו סביר עוד יותר. אמנם, אחרונים רבים חלקו על הנתיבות בנושא זה – ראו לדוגמה דברי האתון דאורייתא, כלל י.

נמצאנו למדים, אם כן, שדברי רב אשי באים לפתור את שתי הסיבות העלולות לאסור הערמה – הרישא של דבריו פותר את בעיית ביטול התכלית, ואילו הסיפא של דבריו פותר את הבעיה שמא ההערמה תביא לעשיית האיסור בפועל. אנו מסיקים, אם כן, שאין איסור גורף על הערמה בדיני דאורייתא. משום כך, אכן ניתן למצוא מקומות בהם הערמה תהיה מותרת בדאורייתא, וזאת או מכיוון שאין ההערמה מבטלת את תכלית ההלכה, או מכיוון שקיום תכלית תורנית אחרת ורחבה יותר הובילה את חז"ל להתיר פגיעה בתכלית הלכתית נקודתית. דוגמא מפורסמת להערמה מן הסוג השני היא הפרוזבול אותו תיקן הלל, אשר פגע בתכלית ההלכתית הנקודתית של שמיטת כספים, אך סייע לתכלית ההלכתית הרחבה יותר שלא תנעל דלת בפני הלווים (גיטין לו, א). מצד שני, יש להסיק מכאן שאין היתר גורף בהערמות דרבנן – אלא יש לבחון האם אין בהערמה משום ביטול התכלית עבודה תקנו חכמים את דינם.

נבחן אם כן את היתר ההבלעה בשכר שבת. לעיל ראינו כי ישנן שתי דרכים להבין את תכלית איסור שכר שבת – כנובע מחשש שמא יכתוב, או כנובע מאיסור 'מצוא חפצך'. והנה, אם נבין כי האיסור נובע מהחשש שמא יכתוב, הרי שאין תכלית עצמית לאסור שכר שבת, ועל כן אין בהערמה משום ביטול תכלית האיסור. לעומת זאת, אם נאמר כי האיסור נובע מ'מצוא חפצך', הרי שתכלית האיסור היא שלא יעסוק האדם בחפציו, ואם כן ההערמה אכן גורמת לביטול התכלית; במצב כזה נוכל לומר, לכל היותר, כי מי ששכרו אותו לחודש אכן אינו מחויב להפסיק את עבודתו בשבת, ומסתבר כי לכך כיוונה הגמרא בבבא מציעא – אך אסור יהיה להישכר לכתחילה לשבת ורק להוסיף עבודה בימי החול על מנת להתיר את העבודה בשבת. אלא שמסקנה זו נסמכת על הבנה מסוימת של תכלית איסור 'מצוא חפצך', הווה אומר שלא יעסוק האדם בחפציו; ואם נדייק יותר בביאור איסור זה, ייתכן ונוכל לדייק יותר גם בהיתר ההערמה ותנאיו.

ט. שבתון – מחלוקת הרמב"ן והרש"ר הירש

נראה, כי שאלת מטרתו של איסור 'מצוא חפצך' נתון הוא במחלוקת המפרשים. הרמב"ן (ויקרא כג, כד) קישר איסור זה למצוות שבתון, מתוך ביאור דרשת המכילתא:

נצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה ב"ט אפילו מדברים שאינן מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין... ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף והשלחנים על שלחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפילו השבת עצמה שבכל זה אין בהם משום מלאכה, לכך אמרה תורה 'שבתון' שיהיה יום שביתה ומנוחה לא יום טורח. וזהו פירוש טוב ויפה... והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה והטרחים והעמל בעשה הזה, וב"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה. וממנו אמר הנביא מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר.

לפנינו אם כן קישור בין איסור שכר שבת, מקח וממכר ומצא חפצך, הנובעים כולם ממצוות השבתון – שעניינה יצירת יום של מנוחה. הרש"ר הירש על אתר מציג גישה אחרת:

תדע שמושג 'שבתון', הרשום כאן בראש כל ציווי חוקת השבת, קובע מלכתחילה מסגרת של שביתה מלאכה, המקיפה הרבה יותר ממה שכלול במושג 'איסור מלאכה'. איסור עשיית מלאכה חל רק על מלאכת מחשבת, דהיינו מלאכת יצירה ממש בידי אדם, ומלאכה זו היא בגדר חילול - שבת חמור שעונשו מיתה. ואילו 'שבתון' הוא שם - העצם של מושג מצות השבת: 'תשבות'; בהתאם למשמעות לשונו ובדרך ההכללה, בלי שיחול על חפץ מסוים, הוא מצווה: תשבות מכל מלאכת ששת הימים, ואף ממלאכה זו שאין בה משום עשייה יצרנית בלתי - אמצעית. המושג 'שביתה' כולל אפוא כל פעילות לצורך פרנסה ואומנות וכל מה שהנביא (ישעיה נח, ג) מציין כחילול שבת: 'אם - תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וגו' וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר'.

אף הוא מקשר בין איסור 'מצוא חפצך' לבין מצוות השבתון, אלא שלדעתו אין כאן ציווי חיובי הבא לתת אופי ליום השבת, אלא הרחבה של מגוון המלאכות המהוות חילול שבת. לשון אחרת, הרמב"ן אינו רואה בעיה מהותית בעצם המקח והממכר בשבת, או בהישכרות למלאכה, אלא רק בהשפעת מעשים אלו על אופיו של היום; בעוד הרש"ר סבור כי מעשים אלו עצמם הינם ביטול עשה¹⁰.

הריטב"א (ראש השנה לב, ב) העלה כי מדברי הרמב"ן עולה היסוד הבא – אף שאיסורי מקח וממכר ודומיו נאסרו רק מדרבנן, הרי זה באופן שהם נעשים באקראי. אמנם, אם נעשים בתורת קבע, אזי יש מקום לומר שיש בהם איסור תורה משום ביטול מצוות שבתון. מסקנה זו נתקבלה להלכה על ידי החתם סופר (ה, קצה) לגבי הפותח חנותו בשבת בדרך קבע, הרב קוק (שבת הארץ קונטרס אחרון סימן ז) לגבי עשיית מלאכות דרבנן בשביעית בדרך קבע, ובדורנו כתבו כך גם הרב אריאל (אהלה של תורה ב, כג) לגבי הפעלת מכשירים חשמליים בשבת בדרך קבע וראש השיבה הרב שרלו (על אמירה לגוי בבניין בתים בשבת, צהר לה)¹¹.

אם כן, ניתן לדייק יותר את דברינו דלעיל – אף במצב בו ההשכרות לשבת נעשית בדרך של הבלעה שיש בה הערמה, הרי שהפגיעה בתכלית הדין של 'מצוא חפצך' ומצות שבתון תתקיים דווקא במקום בו שכירות זו נעשית באופן של קבע ולאורך כל השבת; ואילו אם מדובר בהישכרות לפעולה על דרך אקראי שלא תתפוס את השבת כולה, אין בכך משום ביטול מצות השבתון¹².

¹⁰ למעשה, הרש"ר דוחה בתקיפות תפיסות הרואות בשבת יום בעל אופי של מנוחה, בעיקר כיוון שבדורו תפיסות אלו נטו לצמצם את איסור המלאכה אך ורק למלאכות הפוגעות במנוחה (כפי שמשמע ממכלול דבריו כאן ובשמות כ, י). הרמב"ן, כמובן, רחוק מאד מטענה כזו, והוא רק בא להוסיף את מצוות השבתון על גבי איסורי המלאכה הרגילים.

¹¹ הרב שרלו אף האריך בדיון בעמדתו של הרמב"ן במאמר נפרד 'כללי הפסיקה בענייני עובדין דחול', העוסק בגדרי 'עובדין דחול'. אמנם כאן אין אנו עוסקים בגדרי עובדין דחול, כי אם במעשים שנאסרו מכה 'מצוא חפצך', ונראה שיסוד האיסור כאן מוסכם הרבה יותר.

¹² עוד יש להוסיף, שאף בשכירות קבועה, במקרה בו התכלית עבודה נעשית השכירות נראית על ידי מורה ההוראה כחשובה מספיק על מנת לדחות את תכלית השבתון, ובדומה לאופן בו דחה הלל – בתקנת הפרוזבול שלו – את תכלית השמטת החובות על מנת שלא תנעול דלת בפני לוויין, יכול המורה להתיר הערמה זו. נראה שכך יהיה הדין במקום בו האדם עלול לאבד את מטתו לחמו באם לא ישכר באופן קבוע לשבת; או בבתי מלון שקיומם מותנה באפשרות לשכור עובדים באופן זה.